

شناسایی و طبقه‌بندی آموزه‌ها و مفاهیم اخلاقی کتاب‌های درسی پایه اول دوره راهنمایی

اعظم عزیزاده^۱، دکتر فریبرز درتاج*^۲، دکتر سید حمیدرضا علوی^۱

۱. گروه علوم تربیتی، دانشکده ادبیات، بخش علوم تربیتی، دانشگاه شهید باهنر کرمان
۲. گروه روانشناسی تربیتی، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، دانشگاه علامه طباطبائی

چکیده

زمینه: در این پژوهش تلاش شد تا بر اساس تحلیل محتوای کتابهای درسی پایه اول دوره راهنمایی، تصویری از آموزش اخلاق در این پایه ارائه شود. بدین منظور ابتدا چارچوب نظری تهیه شد. در این چارچوب نظری دو شیوه ارائه (مستقیم و غیر مستقیم)، دو نحوه خطاب (فردی و گروهی) و چهار نوع پیام اخلاقی «در ارتباط با خدا، در ارتباط با خود، در ارتباط با جامعه و در ارتباط با جهان» از یکدیگر تفکیک شدند.

روش: تمامی کتابهای درسی پایه اول دوره راهنمایی در سال تحصیلی ۸۷-۸۶ به استثنای کتابهای ریاضی و زبان، با استفاده از سیاهه جمع‌آوری داده‌ها تحلیل شدند و مفاهیم و آموزه‌های اخلاقی آنها شناسایی و طبقه‌بندی شد. برای اطمینان از صحت برداشت محقق، از معلمان پایه اول دوره راهنمایی درخواست شد تا مطالب استخراج شده را با متن کتابها تطبیق دهند و بدین ترتیب به تأیید دقت تحلیل انجام شده بپردازند.

یافته‌ها: نتایج حاصل از پژوهش نشان می‌دهد که مفاهیم اخلاقی در ارتباط با خود، در ارتباط با جامعه و در ارتباط با دیگران و در ارتباط با جهان به ترتیب بیشترین فراوانی را به خود اختصاص داده‌اند. همچنین، نحوه خطاب پیامهای اخلاقی، بیشتر گروهی بوده است تا فردی. در عین حال، برای ارائه آموزه‌های اخلاقی از روش مستقیم بیشتر از روش غیر مستقیم استفاده شده است، روش ارائه آموزه‌های اخلاقی در ارتباط با خدا و خود بیشتر به شیوه مستقیم و روش ارائه آموزه‌های اخلاقی در ارتباط با جامعه و جهان بیشتر به شیوه غیر مستقیم بوده است.

نتیجه‌گیری: بهتر است مفاهیمی مانند راستگویی، رازداری، دوری از غیبت و حسد و خودنمایی، مورد عنایت بیشتری قرار گیرند. همچنین، پیشنهاد می‌شود علاوه بر آموزش نظری مفاهیم اخلاقی، آموزشی عملی اخلاق از طریق به کارگیری بیشتر روشهای فعال، مورد توجه واقع شود.

کلید واژه‌ها: آموزه‌های اخلاقی، رابطه انسان با خدا، رابطه انسان با خود، رابطه با جهان، دوره راهنمایی.

سراغاز

اخلاق و تربیت اخلاقی به دلیل نقش مهمی که در سرنوشت انسان و جامعه دارد، از دیرباز مورد توجه اندیشمندان بشری و پیشوایان دینی بوده است و همه عالمان و دانشوران و فیلسوفان از روزگاران کهن تا به امروز به این رشته از دانش علاقه و دل‌بستگی داشته‌اند و هر یک در باب آن سخن گفته‌اند.

قسمت اعظم آموزه‌های دینی اسلام، یهود، مسیحیت و دیگر ادیان را اخلاقیات و قسمت بیشتر فعالیت‌های اولیای دینهای مختلف را تربیت اخلاقی تشکیل می‌دهد، تجربه بشری نشان داده است که انسان، خواه متدین به دینی آسمانی باشد یا نباشد، هیچگاه حتی در دوره مدرن و پسامدرن، هم بی‌نیاز از تربیت اخلاقی نیست (۱).

«نظر سنجی‌ها، یکی پس از دیگری نشان می‌دهد که بخش عمده‌ای از مردم آمریکا به این نتیجه رسیده‌اند که این کشور دچار انحطاط معنوی و اخلاقی شده است. این درک و حس رو به رشد وجود دارد که مدارس، خانواده‌ها، کلیساها، همه انجمن‌ها و گروه‌ها (آنهايي که در طول تاریخ مسؤول انتقال میراث

د) در رابطه با جهان پیرامون (دنیا): زمین همچون گهواره‌ای است که آدمی در آن آرام گرفته و به حیات خویش ادامه می‌دهد. چون آفاق جلوه‌گاه آیات خداست، باید به مظاهر طبیعت در نهایت ادب و اخلاق برخورد کرد.

عمل به چار چوب ارتباط‌های مذکور بر پایه تجارب و آموزش‌های کسب شده شکل می‌گیرد، و با توجه به اینکه نهاد آموزش و پرورش یکی از مهمترین کارکردهایش، جامعه پذیر نمودن شاگردان است. در فرایند جامعه پذیری است که آموزش و پرورش، ارزشهای رسمی جامعه را به کودکان و نوجوانان انتقال می‌دهد. در فضای مدرسه، که تجربه‌ای خارج از محیط خانوادگی است، شاگردان، خود را در محیطی جدید می‌یابند و برای حضور در جامعه و زندگی اجتماعی آماده می‌شوند (۶). «در باب اهمیت اخلاق باید گفت، یکی از غایات مهم‌بعثت که پیامبر اکرم (ص) آن را بیان فرموده، تتمیم و تکمیل خلقهای فاضل و صفات اخلاقی است» «انی بعثت لاتمم مکارم الاخلاق» (۷).

لالر می‌گوید: «رشد علوم به این معنا نیست که انسان متجدد، دیگر، همچون اجداد خود اعتقادی به قدرتهای مافوق طبیعی ندارند، اما هنوز نیاز او به اصل دین پابرجاست؛ بنابراین بسیاری از رفتارهای افراد تحت تاثیر و نفوذ اخلاق است اخلاق و دین در تغییر مداوم دورانهای بشری تکیه تزلزل ناپذیری را برای انسان فراهم کرده است. علت سست شدن و تنزل تقیدات اخلاقی در جهان امروز را باید تقلید صرف در القای امور اخلاقی، فقدان توجیه منطقی و عقلانی برای اخلاق، و نبود پایه و اساس محکم و استوار برای اخلاق که همان دین می‌باشد، دانست (۸)».

علم اخلاق، یکی از موضوعاتی می‌باشد که فلاسفه از جمله ارسطو، کانت و روسو توجه زیادی بدان نموده‌اند، به عنوان مثال

اخلاقی به جوانان بوده‌اند) باید جمع شوند و به صورت مشترک، منش کودکان و بالاخره فرهنگ ما را ارتقاء دهند (۲)».

در مورد اخلاق، دیدگاههای خاصی وجود دارد. «اخلاق، در لغت جمع خُلق است و مربوط به اوصاف باطنی انسان می‌شود، یعنی همان طور که ظاهر انسان به اوصافی متصف است، باطن او هم صفاتی دارد چه زشت و چه زیبا» (۳).

«علم اخلاق، علم قالبهای کلی برای چگونگی زیستن متعالی و با قداست می‌باشد. این چگونگی شامل ملکات نفسانی، یعنی انسان باید چگونه رفتار کند و چگونه ملکاتی داشته باشد تا زیستن او با ارزش باشد ملکاتی مانند عدالت، تقوا، شجاعت و ... است (۴)».

رهبر و رحیمیان بر این باورند که در اخلاق اسلامی می‌آموزیم که چگونه رفتاری با خدا و خویشتن و محیط پیشه کنیم تا ملکات نفسانی ستوده‌ای بیابیم، کمالات شایسته انسانی را به دست آوریم و به هدف غایی خلقت خویش یعنی قرب خداوند و آرامش و سعادت ابدی برسیم (۵). به طور کلی مجموع روابط انسان را می‌توان به چهار دسته تقسیم کرد.

الف) در رابطه با خدا: نخستین و مهمترین این روابط، رابطه با خالق خویش است. از مقاصد تربیت، این است که آدمی را با خدایش آشنا سازد تا به تصفیه روحی خود پرداخته، با خود آگاهی با خدا ارتباط پیدا کند.

ب) در رابطه با خود: در این جنبه سعی بر آن است که از راه ایجاد دگرگونی‌ها در فرد، او را به مراحل عالیتتری از تکامل رساند، تا با عزمی راسخ پیش رفته، به بلندترین نقطه کمال برسد.

ج) در رابطه با جامعه (مردم): انسان موجودی اجتماعی است. در میان جمع رشد می‌کند و پرورش می‌یابد. بنابراین باید ضوابط حیات اجتماعی را بشناسد و آن را رعایت کند.

نتایج پژوهش مربوط به شناسایی و طبقه‌بندی آموزه‌ها و مفاهیم اخلاقی کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی نشان می‌دهد که به رعایت اصول اخلاقی در هر پنج پایه اهمیت داده شده است، همچنین در حیطه مفاهیم اخلاقی در رابطه با دیگران، نوعی عدم تعادل مشاهده شده است. بیشتر مفاهیم اخلاقی از طریق کتاب‌های دینی ارائه شده است. مفاهیم اخلاقی در رابطه با خدا بیشترین فراوانی را به خود اختصاص داده است. طرح مفاهیم اخلاقی در مقطع ابتدایی بیشتر از طریق نظری بوده است (۱۳).

نتایج به دست آمده از تحقیقی تحت عنوان "بررسی تطبیقی برنامه‌های درسی دینی و اخلاقی دوره ابتدایی در ایران و چند کشور جهان" نشان می‌دهد که در روش آموزش دینی و اخلاق در ایران و کشورهای منتخب (مالزی، عربستان سعودی، انگلستان) از شیوه‌های فعال و غیر فعال به طور مشترک استفاده شده است اما میزان استفاده از روش‌های فعال، متفاوت بوده است. در مالزی بیشتر از روش‌های فعال یا غیر مستقیم (داستان سرایی، نمایش، بحث و گفتگو، شبیه‌سازی)، در عربستان سعودی بیشتر از روش‌های غیر فعال (شرح مهمترین کلمات سخت، خلاصه درس و استدلال‌های آن، ارائه مثالها و...) و در انگلستان نیز از هر دو روش استفاده شده است. در برنامه درسی دینی در کشور انگلستان، ارزشیابی وجود ندارد، در عربستان سعودی، ارزشیابی مداد- کاغذی است، در مالزی ارزشیابی عملکردی و مداد- کاغذی وجود دارد. ارزشیابی برنامه مصوب آموزش دینی در کشور ایران، ارزشیابی در بعد شناختی و درک و فهم، در قلمرو گرایشها و نگرشها صورت می‌گیرد (۱۴).

در تحقیقی که با عنوان «بررسی محتوای کتاب‌های درسی تعلیمات دینی - تعلیمات اجتماعی و ادبیات فارسی» مقطع ابتدایی و راهنمایی" در باره آشنا سازی دانش‌آموزان با ارزشهای اسلامی

ارسطو، اخلاق را مجموعه‌ای از تعالیم می‌داند که هدف آنها این است که مردمان نیکوتر شوند (۹).

کانت معتقد است که اعمال انسان، زمانی ارزشمند و از لحاظ اخلاقی قابل تحسین است که برای ادای وظیفه انجام گیرند یا اتخاذ شوند. هرکس که اراده او از لحاظ اخلاقی خوب باشد، برای عمل یا گزینش از سر وظیفه، آماده است (۱۰).

در روانشناسی، مکاتب و دیدگاه‌های فراوانی در باب اخلاق نظریه پردازی کرده‌اند. دیدگاه فلسفی این مکاتب در باب ماهیت انسان، شالوده جهت گیری آنها نسبت به اخلاق است. در این قسمت به سه دیدگاه فلسفی در باب ماهیت انسان اشاره می‌شود.

الف) انسان فطرتاً موجودی بد سرشت است. (ب) انسان فطرتاً موجودی نیک سرشت است. (ج) انسان فطرتاً نه بد سرشت است و نه نیک سرشت (۱۱).

ایمانی و مظفر، تحقیقی را با عنوان «تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی و کتاب کار پایه دوم دبستان» انجام داده‌اند؛ آنچه از تحلیل محتوای کتاب تعلیمات دینی (چاپ ۱۳۸۰) و کتاب هدیه‌های آسمانی و کتاب کار (۱۳۸۱) پایه دوم ابتدایی به دست آمده، حاکی از این است که ضریب درگیری دانش‌آموزان با متن و تصاویر در کتاب تعلیمات دینی و کتاب هدیه‌های آسمانی و کتاب کار، پایین است، اما ضریب درگیری ۱/۱ در پرسشها بیانگر این امر است که کتاب هدیه‌های آسمانی موجب درگیری بیشتر دانش‌آموزان شده، در حالی که کتاب قبلی در این زمینه ضعیف است. به طور کلی، ضریب درگیری دانش‌آموزان با محتوای کتاب تعلیمات دینی ۰/۴۱ و با کتاب هدیه‌های آسمانی و کتاب کار ۱/۲ است. نتیجه اینکه، کتاب جدید موجب درگیری بیشتر دانش‌آموزان با محتوا شده و کتاب قبلی ضریب درگیری پایینی داشته است (۱۲).

تحقیق نشان داد که مطالعه کتب اخلاقی در درک و درونی شدن اخلاق تأثیر دارد (۱۶).

پژوهشی با عنوان «انسجام ارتباط و تحصیل اخلاقی» انجام شده است؛ در این پژوهش پیشنهاد شده که آموزش اخلاقی باید جایی که به دانش‌آموزان، تحمل معناداری را در کار آموزش یا آکادمیک داده می‌شود، پیش برده شود. اذعان می‌شود که در بعضی موارد، تحمل معنادار ممکن است منجر به افشای عقاید تبعیض آمیز یا از نظر اخلاقی، مورد تردید واقع شود و این افشا مشکلاتی را برای محصلین فراهم می‌سازد. اما بحث می‌شود که تعلیم و تربیت اخلاقی به وسیله هر فرایندی که ارتباط آزاد و مشروع صادقانه را منع کند باز داشته می‌شود. نتایج این پژوهش نشان داد که هماهنگی ارتباطی در روابط معلم- دانش‌آموز برای گشودن مکالمه و پیشرفت آموزش اخلاقی پیش نیاز لازم است. در این خصوص، چهار سوال اصلی مورد بررسی قرار گرفت که این سوالات محتوای آموزش اخلاق را در پایه اول راهنمایی تحصیلی روشن می‌سازد (۱۷).

روش پژوهش

در این پژوهش، برای دستیابی به اهداف پژوهش از روش تحقیق توصیفی از نوع تحلیل محتوا که جنبه عینی، واقعی و وصف نگاری دارد استفاده شده است.

جامعه آماری پژوهش حاضر، شامل کلیه کتابهای درسی دوره راهنمایی کشور ایران به استثنای (ریاضی و زبان) در سال تحصیلی ۸۶-۸۷ می‌باشد. به دلیل محدود بودن کتابها، محتوای تمامی کتابها (به استثنای ریاضی و زبان) به عنوان نمونه آماری می‌باشد. بنابراین، در این بررسی از مجموع ۱۲ کتاب درسی دوره راهنمایی ۱۰ کتاب مورد بررسی قرار گرفت. بر اساس چارچوب

و ایرانی» انجام شده است؛ بررسی نتایج تحقیقات در مورد کتابهای فارسی نشان می‌دهد که ارائه ارزشهای اسلامی (اصول عقاید، ارزشهای اخلاقی و احکام) مطابق آنچه در تدوین اهداف این درس ارائه شده است از نظر کمی در کتابهای فارسی ابتدایی و راهنمایی آمده است اما این کتب، دانش‌آموزان را با ارزشهای ایرانی مطابق با آنچه در طرح اهداف این کتب و اهداف مصوب آن آمده است آشنا نمی‌سازد. در مورد کتابهای دینی، نتایج بررسی نشان می‌دهد که مطالب مربوط به ارزشهای اسلامی از نظر کمیت و پراکندگی در این کتابها، واجد رتبه یکسانی نبوده است. هم چنین آموزش دینی و اخلاقی از طریق کتابهای فارسی، مطالعات اجتماعی و دینی انجام شده است. در خصوص ارزشهای ایرانی، نتایج نشان می‌دهد که محتوای کتب دینی به انتقال و توسعه میراث فرهنگی اهتمام جدی نورزیده است. نتایج بررسیهای این تحقیق در مورد کتب تعلیمات اجتماعی نشان می‌دهد که انتخاب محتوای این کتب در جهت اهداف کلی تربیت اجتماعی است و به موضوعاتی چون مسائل روز، واقعیت جامعه، فرهنگ و ارزشهای آن توجه نموده و به توسعه و درک و فهم دانش‌آموز از مسائل اجتماعی همت گماشته است. اما محتوای این کتب، مطابق اهدافی که برای آن ترسیم شده به ارزشهای اسلامی و اصول عقاید، خصوصاً اخلاق و احکام اسلامی نپرداخته است (۱۵).

در یک تحقیق آزمایشی بر روی هفت گروه مختلف از نظر پایه تحصیلی در نوجوانان و جوانان به آزمودن این مسئله پرداخته شد که مطالعه کتابهای اخلاقی در چه حد بر روی رشد اخلاقی تأثیر می‌گذارد. در این تحقیق، متغیر مستقل عبارت بود از درک اخلاقی و درونی شدن آن و متغیر وابسته شامل ارزشهای مورد قبول جامعه بود که از طریق چند آزمون انجام گرفت. نتایج

با نسبت گیری پیامهای اخلاقی پایه اول راهنمایی به کل پیامهای پایه اول راهنمایی مشخص گردید چند درصد از کل پیامهای پایه اول راهنمایی به پیامهای اخلاقی اختصاص یافته است. برای محاسبه نحوه ارائه و چگونگی خطاب پیامهای اخلاقی به کل پیامها، پیامهای اخلاقی مستقیم و غیر مستقیم و یا فردی و گروهی هر یک از کتابها نسبت به کل پیامهای آن کتاب مقایسه گردید و مشخص شد که چه مقدار از پیامهای اخلاقی هر کتاب به صورت مستقیم و غیر مستقیم و یا فردی و گروهی بوده است.

بعد از جمع‌آوری اطلاعات مورد نیاز از کتابهای درسی دوره راهنمایی و کد گذاری آنها، جهت تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم افزار SPSS و روشهای آماری، اطلاعات لازم به صورت جدول و نمودار در آورده شد. برای توصیف داده‌ها از فراوانی و درصد و برای مقایسه‌های لازم از آزمون "کای دو" استفاده شد. در عین حال برخی از تحلیل‌های لازم به شیوه منطقی- قیاسی انجام گرفت.

یافته های پژوهش

- مفاهیم و آموزه های اخلاقی و میزان ارائه آنها به طور مستقیم (به تفکیک متن و تصاویر) در کتاب های

درسی پایه اول راهنمایی

بررسی روش ارائه پیامها در متن کتابهای درسی پایه اول راهنمایی نشان می‌دهد که ۲۰/۹ درصد پیامهای اخلاقی در ارتباط با خدا، ۲۲/۷ درصد پیامهای اخلاقی در ارتباط با خود، ۱۰/۱ درصد پیامهای اخلاقی در ارتباط با جامعه، ۴/۲ درصد پیامهای اخلاقی در ارتباط با جهان، با روش مستقیم ارائه شده‌اند، و به طور کلی ۵۸ درصد پیام های اخلاقی به صورت مستقیم بوده است.

بررسی روش ارائه پیامهای اخلاقی تصاویر کتابهای درسی پایه اول راهنمایی نشان می‌دهد که ۵ درصد پیامهای اخلاقی در

نظری تحلیل متن، برای جمع‌آوری داده‌ها از سیاهه استفاده شده است. بر اساس مطالعات انجام شده نحوه ارائه پیامهای اخلاقی به دو صورت می‌باشد: مستقیم و غیرمستقیم. چگونگی خطاب پیامهای اخلاقی به دو صورت می‌باشد: فردی و گروهی. در عین حال، پیامهای اخلاقی در چهار نوع ارائه می‌شوند: در ارتباط با خدا، در ارتباط با خود، در ارتباط با جامعه و در ارتباط با جهان. پیامهایی که در ارتباط با دیگران، آموزش می‌دهند به دو دسته تقسیم می‌شوند: پیامهای اخلاقی که در ارتباط با خویشان یعنی اعضای خانواده (پدر، مادر، خواهر، برادر، پدربزرگ، مادربزرگ) می‌باشند، و پیامهای اخلاقی که در ارتباط با مردم مانند اعضای اجتماع، همسایه‌ها، همکلاسیها و غیره هستند. جهت سنجش پایایی در پژوهش حاضر، طی دو مرحله و در فاصله زمانی دو هفته دو درس از هر کتاب، توسط پژوهشگر تحلیل شد و نتایج با یکدیگر مقایسه گردیدند. مقایسه به عمل آمده نشان داد که انطباق نسبتاً کاملی وجود دارد و در هر دو نوبت، نتایج یکسان به دست آمده است. برای تعیین روایی داده‌های استخراج شده، کتابهای درسی دوره راهنمایی در اختیار ۵ نفر از معلمان دوره راهنمایی مربوط به آن پایه، قرار گرفت، تا آنها در مورد صحت مطالب و افزایش یا کاهش پیامها اظهار نظر کنند. بدین شیوه از رهنمودها و اصلاحات این گروه برای روایی پژوهش استفاده گردید. جهت تحلیل داده‌ها، ابتدا کل پیامهای موجود در متن، پرسشها و تصاویر کتابهای پایه اول راهنمایی شمارش شد. سپس از میان آنها، پیامهای اخلاقی در هر کتاب تفکیک گردید. پیام های اخلاقی به پنج نوع، در ارتباط با خدا، خود، جامعه (دیگران، خویشان) و جهان تقسیم شدند. هر یک از این پنج نوع پیام به چهار دسته تقسیم شده‌اند: مستقیم فردی، مستقیم گروهی، غیر مستقیم فردی و غیر مستقیم گروهی. سپس فراوانی مربوط به هر یک از آنها مشخص گردید.

شده است و به طور کلی ۵۰/۳ درصد پیام‌های اخلاقی تصاویر با روش غیر مستقیم ارائه شده است.

مفاهیم و آموزه‌های اخلاقی شامل موارد زیر بودند: عبادت کردن خداوند، ذکر خداوند را گفتن، توجه به علم و قدرت توانایی خداوند، دعا کردن، عزت نفس، قاطع بودن، سعی و عمل داشتن در زندگی، گشاده رو بودن، خود باوری، اذیت نکردن پرندگان و حیوانات و حمایت از مردم فلسطین.

- مفاهیم و آموزه‌های اخلاقی و میزان ارائه آنها با نحوه خطاب فردی (به تفکیک متن و تصاویر) در کتاب‌های درسی پایه اول راهنمایی

بررسی نحوه خطاب پیامها در متن کتابهای درسی پایه اول راهنمایی نشان می‌دهد که ۴/۸ درصد پیامهای اخلاقی در ارتباط با خدا، ۱۱/۹ درصد پیامهای اخلاقی در ارتباط با خود، ۷/۱ درصد پیامهای اخلاقی در ارتباط با جامعه، ۱/۱ درصد پیامهای اخلاقی در ارتباط با جهان، با نحوه خطاب فردی ارائه شده‌اند. و به طور کلی ۲۵ درصد پیام‌های اخلاقی با نحوه خطاب فردی ارائه شده‌اند.

بررسی روش ارائه پیامهای اخلاقی تصاویر نشان می‌دهد که در مورد نحوه خطاب فردی تصویری وجود نداشته است.

مفاهیم و آموزه‌های اخلاقی شامل موارد زیر بودند: به یاد خداوند بودن، عبادت خداوند، طلب بخشش از خداوند، شرک نوزیدن به خداوند، برنامه ریزی، تفکر کردن، ساده زیستی، همراهی علم و عمل، خلاق بودن، هدفمندی، مشورت کردن، احترام به والدین و اندیشیدن به جهان پیرامون.

- مفاهیم و آموزه‌های اخلاقی و میزان ارائه آنها با نحوه خطاب گروهی (به تفکیک متن و تصاویر) در کتاب‌های درسی پایه اول راهنمایی

ارتباط با خدا، ۱۸ درصد پیامهای اخلاقی در ارتباط با خود، ۱۵/۵ درصد پیامهای اخلاقی در ارتباط با جامعه، ۱۱/۱ درصد پیامهای اخلاقی در ارتباط با جهان با روش مستقیم ارائه شده‌اند. و به طور کلی ۴۹/۷ درصد پیام‌های اخلاقی تصاویر به صورت مستقیم بوده است.

مفاهیم و آموزه‌های اخلاقی شامل موارد زیر بودند: شروع کردن کارها با نام خداوند، توجه به خالق بودن خداوند، آگاهی خداوند از عالم غیب، شهادت دادن به پیامبری حضرت محمد (ص)، عبادت کردن خداوند، اراده، پشتکار، شکیبایی، بردباری، احساس مسؤلیت داشتن، با حجاب بودن، همفکری، نوع دوستی، وطن دوستی، قدردانی از استاد، دقت و توجه به زیبایی‌های طبیعت، صرفه جویی در مصرف آب، دقت در زیبایی‌های جهان و لذت بردن از آنها.

- مفاهیم و آموزه‌های اخلاقی و میزان ارائه آنها به طور غیر مستقیم (به تفکیک متن و تصاویر) در کتاب‌های درسی پایه اول راهنمایی

بررسی روش ارائه پیامها در متن کتابهای درسی پایه اول راهنمایی نشان می‌دهد ۷/۴ درصد پیامهای اخلاقی در ارتباط با خدا، ۱۶/۵ درصد پیامهای اخلاقی در ارتباط با خود، ۱۳/۵ درصد پیامهای اخلاقی در ارتباط با جامعه، ۴/۶ درصد پیامهای اخلاقی در رابطه با جهان، با روش غیر مستقیم ارائه شده‌اند و به طور کلی ۴۲٪ پیام‌های اخلاقی با روش غیر مستقیم ارائه شده‌اند.

بررسی روش ارائه پیامهای اخلاقی تصاویر کتابهای درسی پایه اول راهنمایی نشان می‌دهد که ۱۱/۸ درصد پیامهای اخلاقی در ارتباط با خدا، ۱۵/۵ درصد پیامهای اخلاقی در ارتباط با خود، ۹/۳ درصد پیامهای اخلاقی در ارتباط با جامعه، ۱۳/۷ درصد پیامهای اخلاقی در ارتباط با جهان با روش غیر مستقیم ارائه

۲۴/۸ درصد پیام‌های اخلاقی در ارتباط با جامعه، ۲۴/۸ درصد پیام‌های اخلاقی در ارتباط با جهان با نحوه خطاب گروهی ارائه شده‌اند و به طور کلی ۱۰۰ درصد پیام‌های اخلاقی با نحوه خطاب گروهی ارائه شده‌اند.

مفاهیم و آموزه‌های اخلاقی شامل موارد زیر بودند: اعتقاد به یگانگی خداوند، توجه به حکمت، رحمت، قدرت، علم، عظمت و توانایی خداوند، دین‌داری، به دنبال کمال و علم بودن، راستی و امانت‌داری، شرکت در مراسم حج، غیبت نکردن، احترام به ائمه اطهار، عذرخواهی کردن، استفاده بهینه از سوخت و منابع طبیعی، جلوگیری از تخریب جنگلها و توجه به شگفتیهای کره زمین.

بررسی نحوه خطاب پیامها در متن کتابهای درسی پایه اول راهنمایی نشان می‌دهد که ۲۳/۵ درصد پیامهای اخلاقی در ارتباط با خدا، ۲۷/۳ درصد پیامهای اخلاقی در ارتباط با خود، ۱۶/۵ درصد پیامهای اخلاقی در ارتباط با جامعه، ۷/۷ درصد پیامهای اخلاقی در ارتباط باجهان، با نحوه خطاب گروهی ارائه شده‌اند و به طور کلی ۷۵ درصد پیام‌های اخلاقی با نحوه خطاب گروهی ارائه شده‌اند.

بررسی روش ارائه پیامها در متن کتابهای درسی پایه اول راهنمایی نشان می‌دهد که ۱۶/۸ درصد پیام‌های اخلاقی در ارتباط با خدا، ۳۳/۶ درصد پیامهای اخلاقی در ارتباط با خود،

جدول ۱: تصویر کلی کمیت پیامهای اخلاقی مورد پژوهش در کتابهای درسی پایه اول

کل	جهان	جامعه	خود	خداوند	
٪۵۸	٪۴/۲	٪۱۰/۱	٪۲۲/۷	٪۲۰/۹	پیامهای اخلاقی مستقیم در کتابهای درسی
٪۴۹/۷	٪۱۱/۲	٪۱۵/۵	٪۱۸	٪۵	پیامهای اخلاقی مستقیم تصاویر کتابهای درسی
٪۴۲	٪۴/۶	٪۱۳/۵	٪۱۶/۵	٪۷/۴	پیامهای اخلاقی غیرمستقیم در کتابهای درسی
٪۵۰/۳	٪۱۳/۷	٪۹/۳	٪۱۵/۵	٪۱۱/۸	پیامهای اخلاقی غیر مستقیم تصاویر کتابهای درسی
٪۲۵	٪۱/۱	٪۷/۱	٪۱۱/۹	٪۴/۸	پیامهای اخلاقی فردی کتابهای درسی
٪۷۵	٪۷/۷	٪۱۶/۵	٪۲۷/۳	٪۲۳/۵	پیامهای اخلاقی گروهی کتابهای درسی
٪۱۰۰	٪۲۴/۸	٪۲۴/۸	٪۳۳/۶	٪۱۶/۸	پیامهای اخلاقی گروهی در تصاویر کتابهای درسی

فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، سال چهارم، شماره های ۳ و ۴، ۱۳۸۸

جدول ۲: فراوانی پیامهای اخلاقی در کتابهای درسی پایه اول راهنمایی

کل	هنر		حرفه		اجتماعی		تاریخ		جغرافی		علوم		عربی		فارسی		دینی		قرآن			
	فردی	گروهی	فردی	گروهی	فردی	گروهی	فردی	گروهی	فردی	گروهی	فردی	گروهی	فردی	گروهی	فردی	گروهی	فردی	گروهی	فردی	گروهی		
۴۸۸	۳	۲	۱	-	۱	-	۱۰	-	-	-	-	-	۱۷	۶	۱۳	۴	۱۱۰	۳۳	۲۳۶	۵۲	خدا	
۵۳۱	۴	۳	۶	۵	۲۰	۱۵	۱۸	۵	-	-	۱۵	۱۰	۱۲	۴	۱۲	۲۰	۱۲۵	۸۰	۱۲۰	۵۷	خود	مستقیم
۱۵۵	۵	۳	۸	-	۱۳	۷	۱۵	۱	۱	-	۱	۵	۵	۲	۱۳	۱۰	۳۸	۱۵	۷	۱۰	دیگران	جامعه
۸۲	-	-	۱	۲	۱۹	۱۶	-	۱	-	-	-	-	-	۳	-	۲	۲۰	۱۱	-	۴	خویشان	
۹۹	۱	-	۴	-	۵	-	۷	-	۵	۱	۵	-	۱	-	۲۴	۴	۱۰	۴	۲۵	۳	جهان	
۱۷۴	۵	-	۱	-	۵	-	۴	۱	-	-	-	-	۲	-	۲۷	۵	۷۲	۴	۴۲	۶	خدا	
۳۸۷	۳	۳	۵	۷	۳۵	۱۵	۱۳	-	-	-	۱	۴	۲۰	۳	۵۰	۳۰	۱۳۷	۱۷	۴۳	۱	خود	غیر مستقیم
۲۰۳	۲	۱	۸	۱	۳۰	۷	۱۵	۵	۱	-	-	۱	۱	۱	۳۳	۵	۶۰	۱۸	۵	-	دیگران	جامعه
۱۱۱	-	-	۱	-	۲۸	۱۵	-	-	-	-	-	-	-	-	۷	۶	۳۶	۱۴	۳	-	خویشان	
۱۰۷	۴	۱	۳	-	-	-	۱۶	-	۷	۲	۲	۴	۱۴	-	۱۵	۱	۶	۲	۲۵	۵	جهان	
۱۳۵۵	۱۳	۸	۲۰	۷	۵۸	۳۸	۵۰	۷	۶	۱	۲۱	۱۵	۳۴	۱۵	۶۲	۴۰	۳۰۳	۱۴۳	۳۸۸	۱۲۶	جمع مستقیم	
۹۸۲	۱۴	۵	۱۸	۸	۹۸	۳۷	۴۸	۶	۸	۲	۳	۹	۴۷	۴	۱۳۲	۴۷	۳۱۱	۵۵	۱۱۸	۱۲	جمع غیر مستقیم	
۲۳۳۷	۲۷	۱۳	۳۸	۱۵	۱۵۶	۷۵	۹۸	۱۳	۱۴	۳	۲۴	۲۴	۸۱	۱۹	۱۹۴	۸۷	۶۱۴	۱۹۸	۵۰۶	۱۳۸	کل	

اعظم علیزاده: شناسایی و طبقه‌بندی آموزه‌ها و مفاهیم اخلاقی کتاب‌های درسی پایه اول دوره راهنمایی

جدول ۳: فراوانی پیامهای اخلاقی تصاویر کتابهای درسی

کل	هنر		حرفه		عربی		تاریخ		جغرافی		علوم		اجتماعی		قرآن		دینی		فارسی		
	فردی	گروهی	فردی	گروهی	فردی	گروهی	فردی	گروهی	فردی	گروهی	فردی	گروهی	فردی	گروهی	فردی	گروهی	فردی	گروهی	فردی	گروهی	
۸	-	-	-	-	-	-	۴	-	-	-	-	-	۱	-	-	-	-	-	۳	-	خدا
۲۹	-	-	۹	-	۶	-	۱	-	-	-	۲	-	۱	-	۸	-	۲	-	-	-	خود
۱۶	-	-	۵	-	۲	-	-	-	۱	-	-	-	۸	-	-	-	-	-	-	-	دیگران
۹	-	-	-	-	۵	-	-	-	-	-	-	-	۴	-	-	-	-	-	-	-	خویشان
۱۸	۱	-	۲	-	۳	-	-	-	۲	-	-	-	۳	-	-	-	-	-	-	۷	جهان
۱۹	۶	-	-	-	-	-	۱	-	-	-	۴	-	۱	-	۱	-	۴	-	۲	-	خدا
۲۵	-	-	۱	-	۶	-	۲	-	-	-	۵	-	۳	-	-	-	۵	-	۳	-	خود
۱۳	-	-	۲	-	-	-	۱	-	-	-	۲	-	۵	-	-	-	-	-	۱	-	دیگران
۲	-	-	-	-	۱	-	-	-	-	-	-	-	۱	-	-	-	-	-	-	-	خویشان
۲۲	۴	-	۱۰	-	۱	-	۱	-	۳	-	-	-	-	-	۳	-	-	-	-	-	جهان
۸۰	۱	-	۱۶	-	۱۶	-	۵	-	۳	-	۲	-	۱۷	-	۸	-	۲	-	۱۰	-	جمع مستقیم
۸۱	۱۰	-	۱۳	-	۸	-	۵	-	۳	-	۱۱	-	۱۰	-	۴	-	۱۱	-	۶	-	جمع غیر مستقیم
۱۶۱	۱۱	-	۲۹	-	۲۴	-	۱۰	-	۶	-	۱۳	-	۲۷	-	۱۲	-	۱۳	-	۱۶	-	کل

بحث

اخلاقی در ارتباط با جامعه وجود دارد. به نظر محقق، لازم است که دانش آموزان با انواع مسؤلیتهای اجتماعی و ابعاد سه گانه شناختی، عاطفی و عملکردی آشنا شوند و این امر مستلزم تدوین اهداف دقیق و تهیه محتوای آموزشی مناسب است که از وظایف برنامه ریزان درسی است (۱۳).

نتایج تحقیق بیانگر این نکته بود که بیشتر مفاهیم اخلاقی از طریق کتاب دینی، قرآن، فارسی و اجتماعی ارائه شده و در بقیه کتابها، مفاهیم اخلاقی کمتری ارائه شده است.

کلبعلی به این نتیجه رسید که آموزش دینی و اخلاقی در مدارس ابتدایی از طریق کتابهای فارسی، مطالعات اجتماعی و دینی انجام شده است (۱۵).

با توجه به نتایج تحقیق در کتابهای درسی پایه اول راهنمایی مفاهیم اخلاقی در ارتباط با خود، بیشترین فراوانی را به خود اختصاص داده است و بعد از آن مفاهیم اخلاقی در ارتباط با خدا، در ارتباط با جامعه (دیگران و خویشان) و در ارتباط با جهان دارای بیشترین فراوانی هستند. به نظر محقق، برای تربیت اخلاقی دانش آموز ابتدا باید خود فرد را تربیت نمود و بسیاری از صفات اخلاقی را در او پرورش داد و سپس به ارتباط فرد با خدا، جامعه و جهان توجه نمود که در کتابهای درسی پایه اول راهنمایی به این مهم توجه شده است.

نتایج تحقیق، بیانگر این نکته بود که نحوه ارائه پیامهای اخلاقی از حیث مستقیم و غیر مستقیم متفاوت بوده است به طوری که پیامهای اخلاقی در ارتباط با خدا و خود، مستقیم و پیامهای اخلاقی در ارتباط با جامعه (دیگران و خویشان) و جهان بیشتر به طریق غیر مستقیم ارائه شده اند و به طور کلی برای ارائه پیامهای اخلاقی بیشتر از روش ارائه مستقیم استفاده شده است.

نتایج حاصل از پژوهش نشان می دهد که به رعایت اصول اخلاقی در پایه اول راهنمایی اهمیت داده شده است و آموزه های اخلاقی در ارتباط با خدا، در ارتباط با خود، در ارتباط با جامعه (دیگران و خویشان) و در ارتباط با جهان، در این پایه مورد تاکید قرار گرفته است. در کتابهای پایه اول راهنمایی در حیطه آموزه های اخلاقی در ارتباط با خود، مفاهیم زیادی ارائه شده است هم در متن و هم در تصاویر، اما به مفاهیمی مانند خود باوری، هدفمندی، استقلال فردی، خطر پذیری توجه اندکی شده است.

نتایج تحقیق جمالیزاده نشان می دهد که در کتابهای درسی مقطع ابتدایی در حیطه آموزه های اخلاقی در ارتباط با خود، پیامهای اخلاقی متنوعی وجود نداشته و به برخی از مفاهیم از جمله عزت نفس، خودباوری، هدفمندی، اراده و پشتکار توجه اندکی شده است (۱۳).

همچنین در حیطه مفاهیم اخلاقی در ارتباط با جامعه (دیگران و خویشان) نوعی عدم تعادل در ارائه ارزشها مشاهده شده است. برخی از ارزشهای اخلاقی از جمله سلام کردن، تشکر کردن، راستگویی، همکاری، احترام گذاشتن به والدین و دیگران، رعایت کردن قوانین و مقررات، کمک کردن و نوع دوستی، مورد توجه قرار گرفته اند؛ در حالی که، به مفاهیم دیگری مانند رازداری، پرهیز از حسد، ربا، غیبت، خودنمایی، پرهیز از عجب و کبر توجه اندکی صورت گرفته است.

نتایج پژوهش کریم دادی حاکی از این واقعیت است که در ارائه پیامهای شهروندی در کتابهای درسی دوره ابتدایی نوعی عدم تعادل وجود دارد (۲۰).

نتایج تحقیق جمالیزاده آشکار کرد که در ارائه مفاهیم اخلاقی کتابهای درسی مقطع ابتدایی نوعی عدم تعادل در حیطه مفاهیم

- به برنامه ریزان درسی پیشنهاد می‌شود که به روشهای غیر مستقیم توجه بیشتری کنند.

- از رویکرد حل مسأله و تلفیقی در برنامه‌های دینی و استفاده کردن از قابلیت‌های گوناگون برنامه درسی به منظور آموزش دادن ارزشهای اخلاقی به دانش‌آموزان استفاده شود تا حداکثر استفاده از فرصتهای آموزش به عمل آید.

- به تصاویر کتابهای پایه اول راهنمایی از حیث مفاهیم اخلاقی توجه بیشتری شود، زیرا بسیاری از مفاهیم اخلاقی را می‌توان از طریق تصاویر به دانش‌آموزان منتقل کرد.

نتیجه گیری

نتایج پژوهش نشان داد پیامهای اخلاقی در ارتباط با خود و در ارتباط با خدا، دارای بیشترین فراوانی در کتابهای درسی پایه اول راهنمایی می‌باشند و برای ارائه پیامها بیشتر از روش مستقیم و گروهی استفاده شده است. با توجه به اهمیت و اثربخشی پیامها به صورت غیرمستقیم توصیه می‌شود جهت گیری پیامها در کتابهای درسی به شیوه غیر مستقیم صورت پذیرد.

سپاسگزاری

از جناب آقای جلال کمالی اردکانی کارشناس محترم حوزه پژوهشی دانشگاه علامه طباطبائی سپاسگزاری می‌نماید.

منابع

1. داوودی پریچهر (۱۳۸۵). پژوهش در تربیت اخلاقی بر مبنای دعای مکارم الاخلاق امام سجاد (ع). پایان نامه کارشناسی ارشد. تهران. دانشگاه علامه طباطبائی.
2. Lickona T (2006). Teacher s rols in character Education. Available at: www.ojs.unisa.Eda.au.

شعبانی نیز نشان داده که در روش آموزش دینی و اخلاق در ایران و کشورهای منتخب از شیوه‌های مستقیم و غیر مستقیم متفاوت استفاده شده است.

نتایج تحقیق نشان می‌دهد که ارائه مفاهیم اخلاقی به دانش‌آموزان مقطع راهنمایی بیشتر از طریق نظری و بیان داستان، مثال، آیات، روایات و شعر صورت گرفته است؛ و هیچ گونه فعالیت عملی از دانش‌آموزان نمی‌طلبید (۱۴).

نتایج تحقیقات صائمی، سیدی، جمالیزاده نشان داده است که ارائه مفاهیم بیشتر از طریق نظری بوده است (۱۳، ۱۹-۱۸). نتایج تحقیق نشان می‌دهد که حدود ۱۳/۶ درصد پیامهای موجود در تصاویر کتابهای مورد بررسی به مباحث اخلاقی اختصاص یافته؛ و ارائه پیامهای اخلاقی، بیشتر از طریق تصاویر کتاب دینی دنبال شده است.

تحقیق مردانی نیز نشان می‌دهد که تصاویر کتابهای دینی دوره راهنمایی (۶) دانش‌آموزان را در جریان یادگیری فعال نمی‌سازد و تحقیقات ایمانی و مظفر نشان می‌دهد که تصاویر کتاب دینی سال ۱۳۸۰ منجر به درگیری دانش‌آموز با تصویر نمی‌شود. با توجه به نتایج به دست آمده از این تحقیق، پیشنهادهای زیر ارائه می‌گردد (۲۱):

- بهتر است در کتابهای دوره راهنمایی در حیطه مفاهیم اخلاقی در ارتباط با خود، به ابعاد روانشناسی و صفاتی چون استقلال فردی، خودباوری، قدرت خطر پذیری و اعتماد به نفس عنایت بیشتری شود.

- مفاهیم اخلاقی مانند دوری از غیبت، دوری از حسد، دوری از ریا و رازداری، که نوعی احترام به دیگران هستند مورد توجه بیشتری قرار گیرند.

- ارائه پیامهای اخلاقی به صورت متعادل تر بین کتابهای مختلف توزیع گردد و ارائه مفاهیم اخلاقی در آموزش همه علوم استفاده شود.

۱۵. کلبعلی ایراندخت. (۱۳۸۴). بررسی محتوای کتابهای دینی، تعلیمات اجتماعی و ادبیات فارسی (مقطع ابتدایی و راهنمایی) در رابطه با آشنا سازی دانش‌آموزان با ارزشهای اسلامی ایران. فصلنامه دانش و پژوهش در علوم تربیتی. ۱۳۸۴، سال دوم. شماره ۳: ۹۶-۷۷.
16. Adler's Foste P (1997). A. Literature based approach to teaching values to adolescents. *Adolecence* 32(126): 275-286.
17. Comd L (2007). Communicative integrity and moral education. *International Jorurnal for educational integrity* 3(1).
۱۸. صائمی حسن (۱۳۸۶). ارزیابی و تحلیل محتوای علوم تجربی براساس روش ویلیام رومی. پایان نامه کارشناسی ارشد برنامه ریزی درسی. کرمان. دانشگاه شهید باهنر.
۱۹. سیدی بتول (۱۳۸۶). بررسی پیش نیازهای توسعه اقتصادی در کتابهای ابتدائی پایان نامه کارشناسی ارشد برنامه ریزی درسی. کرمان. دانشگاه شهید باهنر.
۲۰. کریم دادی طاهره (۱۳۸۴). بررسی سیمای شهروند مورد نظر در آموزش ابتدائی ایران، پایان نامه کارشناسی ارشد برنامه ریزی درسی. کرمان. دانشگاه شهید باهنر.
۲۱. مردانی ابراهیم (۱۳۸۰). تحلیل محتوای کتب فرهنگ اسلامی دوره راهنمایی براساس روش ویلیام رومی و بلوم در سطح شناختی پایان نامه کارشناسی ارشد. تهران، دانشگاه تربیت معلم.
۳. نایه مهدی. نگاهی به مدیریت اسلامی. تهران: ایران. ۱۳۸۲.
۴. سروش عبدالکریم. دانش و ارزش. یاران. ۱۳۶۱.
۵. رهبر محمد تقی، رحیمیان حسن (۱۳۸۱). اخلاق و تربیت اسلامی. تهران: سمت. چاپ سوم.
۶. تقی پور ظهیر، علی. برنامه ریزی آموزشی و درسی. چاپ دوازدهم. تهران: آگاه. ۱۳۷۷.
۷. مطهری، مرتضی. فلسفه اخلاق. تهران: صدرا. ۱۳۷۲.
8. Lawlor R (2005). Moral theories in teaching applied ethics. *Journal of medical ethics* 33 (1): 20.
۹. کاردان علی محمد. سیر آراء تربیتی در غرب. تهران: سمت. ۱۳۸۱.
۱۰. اونی بروس. نظریه‌ی اخلاقی کانت (ترجمه علیرضا آل بویه). قم: دفتر تبلیغات اسلامی. ۱۳۸۱.
۱۱. کریمی یوسف (۱۳۸۱). روان‌شناسی اجتماعی (نظریه‌ها، مفاهیم و کاربردها). چاپ دهم. تهران: ارسباران. ۱۳۸۱.
۱۲. ایمانی محسن، مظفر محمد. تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی و کتاب کار پایه دوم دبستان چاپ ۱۳۸۱ در مقایسه با تعلیمات دینی چاپ سال ۱۳۸۰. فصلنامه نوآوریهای آموزشی. ۱۳۸۳، سال سوم. شماره ۷: ۴۴-۲۴۳.
۱۳. جمالی‌زاده حکیمه (۱۳۸۴). شناسایی و طبقه بندی آموزه‌ها و مفاهیم اخلاقی کتابهای درسی مقطع ابتدائی. پایان نامه کارشناسی ارشد برنامه ریزی درسی. کرمان. دانشگاه شهید باهنر.
۱۴. شعبانی زهرا. بررسی تطبیقی برنامه‌های درسی دینی و اخلاقی دوره ابتدایی در ایران و چند کشور جهان. فصلنامه تعلیم و تربیت. ۱۳۸۴، سال بیست و یک. شماره ۴: ۱۲۰-۱۴۰.